

Profesionalni vojaki, politični sistemi in družbe v evropskih socialističnih državah

Globoke gospodarske krize in dramatična politična dogajanja v več evropskih socialističnih državah so opozorila na ključne strukture značilnosti realsocialističnih družbenih in političnih sistemov, ki so jih po letu 1945 zgradile in v veliki meri vsilile vzhodno in jugovzhodno evropskim družbam komunistične partije. Razkroj pod pritiskom večstotisočglavih množic v NDR in na Čehoslovaškem, mirno in zakonito odpravljanje na Poljskem in Madžarskem ter agonija avtoritarnih realsocialističnih sistemov v Bolgariji, Romuniji in tudi v Jugoslaviji so zastavili vprašanje o stališčih in odnosu do teh sprememb in dogajanj med profesionalnimi vojaki v oboroženih silah dotičnih držav. Po zavestni odločitvi sovjetskega vodstva, da se odreče svoje večdesetletne vloge žandarja v ključnih državah Varšavskega sporazuma, so oborožene sile teh držav postale in ostale najpomembnejša, če ne edina državna ustanova, ki bi z oboroženim nasiljem eventualno zadržala sedanja revolucionarna gibanja za odpravo ali strmoglavljenje realsocialističnih sistemov. Kitajski primer tovrstnega reakcionarnega krvavega obračuna z neoboroženimi množicami protestnikov je deloval v evropskih razmerah izrazito zaviralno, prispeval k notranji paralizaciji velikanskih aparatov nasilja, h krvavim zamenjavam režimov in k odprtju poti za kardinalno spremembo sistemov v vsaj dveh vzhodnoevropskih državah.

Ob vsem tem pa ostaja razmerje profesionalnih vojakov – dominantnega dela oboroženih sil – do reform in drugih sprememb na tem območju notranje protislovno.¹ Ta protislovnost je neposredno povezana z dvojno naravo oboroženih sil v doslej obstoječih vzhodnoevropskih sistemih. Na eni strani so oborožene sile vsedržavne ustanove, ki se vztrajno predstavljajo kot odraz in zastopnik celotnega ljudstva ter splošnodružbenih interesov. Na drugi strani so oborožene sile bile povsod na tem območju – in v večini primerov so še vedno – v prvi vrsti orodje v rokah komunističnih partij (katerih oblast skoraj povsod ne uživa podpore večine prebivalstva) ter dejanski zastopnik le manjšin v dotičnih družbah. V pričujočem prispevku bom empirično utemeljil to izhodišče za razpravo o družbenopolitičnih vlogah oboroženih sil v osmih socialističnih državah našega območja.

1. PROFESIONALNI VOJAKI V MONISTIČNIH POLITIČNIH UREDITVAH EVROPSKIH SOCIALISTIČNIH DRŽAV

V štiridesetih in na začetku petdesetih let se je na različne načine na tem območju oblikovalo osem oboroženih sil. Nekatere med njimi so nanovo oblikovali komunisti (v Jugoslaviji in Albaniji med vojno, v NDR po vojni), na Poljskem in Čehoslovaškem so se razvile iz vojnih enot, v katerih so komunisti imeli pomembno vlogo, druge pa so bile preoblikovane ter prišle pod nadzor komunističnih partij šele po vojni. Končni rezultat je bil pri vseh v osnovi enak. Sledil je sovjetski

¹ To protislovnost sem obdelal v svojem prispevku za študijske dneve FSPN v letu 1989, ki je bil objavljen v zborniku »Socializem in demokracija«, FSPN, Ljubljana 1989, ter v podlistku »Dela«, 25. 11., 2. in 9. 12. 1989.

skemu obrazcu do popolnosti predpisaneга nadzora in popolne integracije oboroženih sil ter njihovih profesionalnih sestavin v monistične politične sisteme, katerih hrbtnica so bile vladajoče komunistične partije. Organizacija oboroženih sil, njihov politični profil, notranje življenje in politične funkcije so morali natančno odražati predpisani ideološki monizem in politični monolitizem. Vojaške enote, obveščevalne službe, tožilstva, sodišča in vojaške zapore so pogosto uporabljali, da bi s silo, zastraševanjem, zakonskim in v preteklosti tudi pogosto nezakonskim nasiljem zatrli kritike takšnih ureditev, oboroženi odpor (v Jugoslaviji, Albaniji in na Poljskem), javne proteste, demonstracije, stavke (NDR, Poljska, Madžarska, Romunija, Jugoslavija), ter politično opozicijo zunaj in znotraj kasarn. V te namene so uporabljali tudi surovo preganjanje drugače mislečih po vojaških organih, mučenja v vojaških zaporih, likvidacije, montirane politične procese pred vojaškimi sodišči, mučenja in pobijanja v vojaških koncentracijskih taboriščih (samo najbolj razvpiti primeri iz tovrstne jugoslovanske prakse so »Dachauski procesi« ter taborišča za tako imenovane »kominformovce« na Golem otoku, v Bileći in Novi Gradiški. Množično pobijanje brez sojenja pripadnikov »kvislinških« oboroženih oddelkov poleti 1945, med drugim v Kočevskem rogu, je imelo v temelju isti namen – fizično uničiti del opozicije komunističnemu režimu in morebitno »peto kolono« v primeru pričakovanega oboroženega spopada z imperializmom. Oborožene sile so tako postale ne samo natančni odraz, temveč tudi eden najbolj pomembnih dejavnikov oblikovanja in ohranjanja monističnih političnih ureditev.

Politični sistemi vseh osmih držav so v temeljih sledili glavnim načelom, ki so jih prevzeli po sovjetskem vzorcu:

- uradno razglašeni monopol ideologije vladajoče komunistične partije v vojski;

- primat politike v vojaški sferi, ki so ga vzdrževali bolj temeljito kot na Zahodu, in to ne samo preko primata civilnih politikov nad profesionalnimi vojaški. Bolj pomembno je, da so ga vzdrževali preko primata političnih dejavnikov znotraj vojaške organizacije (slednje velja tudi za Poljsko po letu 1981, medtem ko je postopoma prihajalo do ukinjanja prvega dejstva);

- javna in uradno vsiljena politizacija profesionalnih vojakov;
- integracija profesionalnih vojakov v politični sistem preko večinoma obveznega članstva v vladajoči komunistični partiji, prevlada sistema dvojnega nadzora nad vojsko – preko državnih organov in preko partije. (Dvojni sistem nadzora obstaja v vseh osmih evropskih socialističnih državah. Največja odstopanja od tega so se pojavila na Poljskem in manj radikalna v Jugoslaviji.)

Navkljub očitnim podobnostim se civilno-vojaški odnosi v evropskih socialističnih državah razhajajo v številnih pomembnih spremenljivkah. Te razlike izhajajo iz:

- različne kulturne dediščine, povezane z versko-kulturnimi osnovami v grškem ortodoksni, rimokatoliškem in protestantskem krščanstvu, ter obrobno tudi v islamu;

- različnih nacionalnih značilnosti in različnih političnih kultur;
- različnega nastanka in načinov oblikovanja sodobnih oboroženih sil;
- različnih mednarodnih položajev, ki se kažejo v članstvu v organizaciji Varšavskega sporazuma brez ali s prisotnostjo sovjetskih vojaških enot na njihovem državnem ozemlju, ali v nečlanstvu v vojaško-političnih blokih;

- različnih stopenj izpostavljenosti in sprejetja sovjetskega modela civilno-vojaških odnosov.

Medsebojno delovanje navedenih spremenljivk ter njihovo součinkovanje in

razlike v moči so pripeljali do precejšnjega bogastva oblik v sistemih civilno-vojaških odnosov v sodobnih evropskih socialističnih državah.

Neposredna politizacija komunističnih profesionalnih vojakov se kaže (oziroma se je kazala) večinoma v: obveznem članstvu v komunističnih partijah ali v partijskih mladinskih podružnicah; močni indoktrinaciji s partijsko ideologijo v celotni karieri; za mnoge starešine v ustrezni politični vzgoji v partijskih šolah ali v političnih šolah znotraj oboroženih sil; precejšnjem času, porabljenem za delo ali samo za sedenje na sestankih v osnovnih partijskih celicah, partijskih komitejih, itd.; obveznem čitanju partijskega tiska in drugih gradiv; v obveznem udeleževanju političnih, ideoloških in podobnih srečanj ali predavanj; od nadrejenih predpisanih ali zahtevanih političnih in družbenih aktivnostih v civilni družbi; v članstvu vojakov v voljenih in izvršnih telesih partije, v nekaterih transmisijskih organizacijah in državnih predstavniških organih od lokalne ravni navzgor, praviloma brez opuščanja svojih rednih vojaških dolžnosti.

Odkar je postalo članstvo v partiji ali v komunistični mladini obvezen pogoj za poklic starešine, manj za podoficirje in še manj za drugo osebje v oboroženih silah, je odstotek članov partije in komunistične mladine med starešinami prenehal resnično izražati stopnjo privrženosti vojakov vladajoči ideologiji in intimne in stvarne podpore vojakov civilnih režimov komunističnih partij. Na splošno predstavlja seštevek vseh kategorij članstva v komunistični partiji in njeni mladinski podružnici v vseh evropskih socialističnih državah več kot 90% ter dosega ali skoraj dosega 100% v varnostno občutljivih sestavinah ter med visokimi vojaškimi čini. Razlike v odstotkih med posameznimi državami nastajajo večinoma samo zaradi organizacijskih podrobnosti, kot so starostna omejitev članstva v mladinskih podružnicah, prisotnost ali odsotnost vmesnega statusa »partijskega kandidata«, dolžina prehajanja iz enega statusa v drugi, itd., in ne zaradi vsebinskih razlik. Bolj stvarne razlike med državami so razvidne pri podoficirjih, vojaških uradnikih in civilistih, ki delajo v oboroženih silah, pri rekrutih, rezervnih oficirjih in podoficirjih. Vendar pa so te razlike obrobnega značaja za našo razpravo, ker v vseh omenjenih oboroženih silah politično in družbeno dominirajo profesionalni oficirji.

Odstotki sedežev, ki so namenjeni profesionalnim vojakom, med delegati na partijskih kongresih, v državnih skupščinah, med člani centralnih komitejev in v nekaterih državah tudi v politbirojih, v izvršnih komitejih ter med uradniki centralnih komitejev vladajoče partije, se pa bistveno razlikujejo. Na primer, razmerja v odstotkih sedežev v centralnih komitejih vladajočih partij se gibljejo v razmerju ena proti štirim. »Normativ« v Nemški demokratični republiki je približno 3% med člani centralnega komiteja in 4–7% med člani-kandidati (ki ne glasujejo), ali približno polovica do četrtnina ustreznih deležev v Jugoslaviji.²

Višji ali nižji odstotki sedežev na kongresih, v skupščinah in v centralnih komitejih običajno ne odražajo verno stopnje povezanosti med partijo in režimom na eni strani ter med profesionalnimi vojniki na drugi strani. Premike na tem področju (večje ali manjše število sedežev, namenjenih profesionalnim vojakom) pogosto uporabljajo partijski voditelji kot nadomestilo ali pa kot javno sredstvo nagrajevanja, pomiritve, določanja višjega ali nižjega družbenega in političnega položaja vojske, s čimer skušajo ustvarjati pogosto napačni vtis o teh odnosih doma in v tujini.

Vse evropske socialistične države so sledile sovjetskemu (boljševičskemu)

² Robert W. Dean, *Civil-military relations in Yugoslavia, Armed Forces and Society*, vol. 3, št. 1/1976, str. 46; Dale Herspring, *The military factor in East German Soviet policy*, *Slavic Review*, vol. 47, Spring 1988, str. 91.

modelu ter se odločile za neposredno politizacijo profesionalnih vojakov ter za »subjektivni nadzor« nad vojsko z njeno vključitvijo v vodilne komunistične partije (v terminologiji S. Huntingtona). Iz vsiljene vključitve ne sledi nujno učinkovit nadzor. Poljski primer je pokazal, da v kolikor vladajoča partija politično bankrotira, se sistem lahko spreobrne in spremeni v sistem nadzora profesionalnih vojakov nad civilisti.

V okvirih civilne politične dominacije obstajajo omejitve političnega aktivizma, ki je dovoljen vojaškim profesionalcem. V evropskih komunističnih režimih so te omejitve večinoma v obliki nepisanih pravil, ki se precej razlikujejo od dežele do dežele. V vseh evropskih socialističnih državah je javno politično nastopanje vojakov omejeno tako s strani njihovih vojaških predpostavljanih, zaradi stroge centralizacije, kakor tudi zaradi prevladujoče politične kulture.

Skladno s sovjetskim modelom ali s svojimi navadami so evropski komunistični režimi vpeljali in za več kot štiri desetletja vzdrževali naslednja pravila:

a) prepoved obstoja in delovanja vseh političnih organizacij znotraj vojske – razen komunistične partije in njene mladinske podružnice. Ta prepoved je veljala tudi za legalno obstoječe »demokratske« partije v uradno »večpartijskih« sistemih Nemške demokratične republike, Poljske, Češkoslovaške in Bolgarije;

b) preprečitev profesionalnim vojakom, da bi zasedali ključne politične in varnostno občutljive položaje zunaj vojaške organizacije (bistvena odstopanja od tega pravila so bila in so še danes v Jugoslaviji, Albaniji ter od 1980–81 tudi na Poljskem);

c) dovoljen je zgolj simboličen in neučinkovit »nadzor« nad vojsko s strani predstavniških teles države (zakonodajne skupščine) ter partije (kongresi);

d) strogo omejevanje količine in kakovosti javnih informacij o obrambi in o vojski, kar preprečuje vsako resno javno razpravo o teh zadevah.

Čeprav se ravnovesje med zahtevami po javni politizaciji ter med naraščajočim pritiskom profesionalnega strokovnega znanja ohranja, je slog vojaškega profesionalizma na tem področju podvržen komaj opaznim spremembam. Smer teh sprememb pa se najbolje kaže v samem vrhu vojaške organizacije.

Evropski komunisti so v srednjih in poznih štiridesetih letih kopirali Sovjete v postavljanju pogosto civilnih partijskih funkcionarjev, v najboljšem primeru z malo vojaške usposobljenosti in znanja, na mesta obrambnih ministrov in njihovih namestnikov. Tako v Sovjetski zvezi kot tudi v osrednjevzhodni in jugovzhodni Evropi so načelo civilne dominacije dokaj ublažili ter ga naredili za bolj sprejemljivega za vojaške profesionalce tako, da so tem civilnim partijskim uradnikom dali visoke vojaške čine in ustrezne uniforme. Vendar pa je bil dotok civilistov na vojaške položaje kmalu prekinjen (Madžarska po letu 1956 in Češkoslovaška po letu 1968 sta delni izjemi). Ideološka homogenizacija in naraščajoči profesionalizem v vojski sta povzročila danes prevladujočo prakso, ko profesionalne generale (pogosto z vojaško-politično kariero) postavljajo za obrambne ministre, njihove namestnike in pomočnike.³

Poleg tega, in to je spet drugače kot na Zahodu, zasedajo vse pomembne položaje v obrambnih ministrstvih evropskih socialističnih držav vojaški profesionalci, medtem ko civilisti, če sploh, popolnjujejo le nižje uradniške in pomožne položaje. Pomanjkljiva civilna dominacija je prispevala k naraščajočemu

³ Edino odstopanje od tega vzorca predstavlja Albanija po letu 1982, kjer kot obrambni minister dela civilni ekonomist in član politbiroja. Vsi njegovi predhodniki, generali in politiki, so bili likvidirani v čistkah.

funkcionalnemu, institucionalnemu in do neke mere tudi vrednostnemu razlikovanju med profesionalnimi vojniki in civilnim državnim in partijskim uradništvom.

V primerjavi s poznimi štiridesetimi leti je ta postopna sprememba imela za posledico relativen padec v intenziteti in spreminjanje sloga civilne dominacije ter hkrati porast korporativne avtonomije profesionalnih vojakov. Monopol profesionalnih vojakov pri vodenju obrambnih ministrstev je povzročil, da je danes civilna dominacija v evropskih socialističnih državah v marsičem šibkejša kot na Zahodu. V nekaterih socialističnih državah (NDR, Albanija, in Romunija, podobno kot v ZSSR) so to pomanjkljivost dodobra nadomestili z močnim nadzorom civilnega partijskega uradništva nad vojsko, ob opori na civilno državno varnost.

Porast vojaške korporativne avtonomije in relativno distanciranje profesionalnih vojakov od civilnih elit sta povezani s procesom preraščanja oboroženih sil v legitimne institucije države in sistema in vse manj poslušna sredstva obstoječih režimov. Ta proces prihaja bolj do izraza v nenapisanih pravilih obnašanja profesionalnih vojakov kot pa v uradnih predpisih. Ta pravila vključujejo stroge omejitve z ustreznimi sankcijami za javno izražanje mnenj in stališč o protislovnih družbenih in političnih temah pred najvišjimi civilnimi predstavniki. Razpon dovoljenih političnih razprav je znotraj vojaške organizacije bolj omejen kot v civilni sferi. Od vojaških profesionalcev pričakujejo, da se ne bodo opredeljevali za posamezne strani, ko pride do očitnih razlik med skupinami civilnih politikov, vse dokler ena civilna skupina dokončno ne zmaga. Seveda je večkrat prišlo tudi do odstopanj in do odkritega zavračanja teh nepisanih pravil, predvsem v času globokih političnih kriz. To se je zgodilo na Poljskem dvakrat po letu 1956 ter po letu 1981 postalo redna praksa, na Madžarskem leta 1956, na Češkoslovaškem leta 1968 ter od začetka osemdesetih let tudi v Jugoslaviji. Ta odstopanja ne zanikajo dolgoročne trenda, ki bo hkrati z naraščajočo formalizacijo članstva v partiji (le-to je namreč že postalo druga zaprisega sistemu) verjetno pripeljal k delni depolitizaciji (departizaciji) profesionalnih vojakov. Ta departizacija ima dosti skupnega s tistim, kar se je nekoč zgodilo na Zahodu. Različne skupine in frakcije v vladajočih komunističnih partijah so pogosto približni nadomestek za politične stranke v večstrankarskih sistemih. V tem so tudi pravila političnega angažiranja profesionalnih vojakov v notranjih partijskih konfliktih podobna pravilom relativne »depolitizacije« vojske na Zahodu.

Potem, ko so bile več desetletij primer političnega monizma, so nekatere evropske socialistične vojske postale posebna prvina v pluralističnih ali vsaj deloma pluraliziranih političnih ureditvah (Poljska, Madžarska, Jugoslavija). V drugih državah s tega območja, posebej v gospodarsko najbolj razvitih NDR in ČSSR, so podobni trendi postali ne samo možni, ampak zelo verjetni, posebej odkar so se pod pritiskom množic sesuli avtoritarni sistemi z oblastnim monopolom komunističnih strank. Proces profesionalizacije postopoma spreminja vojsko v delno ali popolnoma avtonomno sestavino političnega sistema v večini evropskih socialističnih držav.

2. KOMUNISTIČNI PROFESIONALNI VOJAKI KOT ODRAZ KOMPLEKSNOŠTI DRUŽBE

Vsaka vojska odraža kompleksnost družbe, čeprav skoraj vedno popačeno. Zaradi selekcije pri sprejemanju kadrov v vrste profesionalnih vojakov je le-ta očitno in razumljivo nereprezentativna za družbo v celoti z vidika starosti, izobraz-

letih v Jugoslaviji se kaže v padcu deleža članov partije med rezervnimi starešinami pod polovico, v Sloveniji pod tretjino. Odkriti kritiki režima in politični disidenti med visokimi oficirji in generali v pokoju ali v rezervi niso pogosti. V Jugoslaviji, na Madžarskem in Poljskem – v nasprotju z drugimi socialističnimi državami – je možno javno izražanje stališč s strani upokojenih in rezervnih oficirjev. Tako je v Jugoslaviji najmanj dva ducata upokojenih visokih oficirjev in generalov (vključno z enim narodnim herojem in generalpolkovnikom), ki odkrito in ostro kritizirajo režim.

Kot poslednji vidik ideološko-politične selekcije je treba omeniti *versko vprašanje*. Socialistične revolucije v Evropi niso odpravile diskriminacije na verski osnovi. Pogosto diskriminacijo zoper ateistične manjšine pred revolucijami je zamenjala veliko bolj kruta diskriminacija zoper verujoče večine ali pomembne dele prebivalstva v večini javnih služb, vključno s profesionalnim delom oboroženih sil. Vzhodnoevropske komunistične partije so po sovjetskem zgledu dolgo zavemale močno sektaško in dogmatično stališče do vernikov. Samo Poljska je bila pri tem delna izjema. Po letu 1956 so poljski komunisti spremenili svojo usmeritev, in to potem, ko v neposrednem napadu na katolicizem niso uspeli premagati neomajne zvestobe poljski rimokatoliški Cerkvi pri veliki večini prebivalstva. *Modus vivendi* med režimom in Cerkvijo je postal temeljni kamen poljskega »zgodovinskega kompromisa«. Kot posledica tega je bila Poljska dolgo edina socialistična država, v kateri je veroizpoved postala dejansko združljiva s članstvom v vladajoči partiji. Vendar pa ta združljivost ni bila legalizirana v partijskem programu ali statutu, kakor tudi ne pride v poštev pri profesionalnih partijskih delavcih ter pri številnih kategorijah državnih uradnikov. Isto velja tudi za profesionalne vojake. Vendar pa vojaške oblasti niso stroge pri nadzorovanju in nadlegovanju tistih vojaških profesionalcev, ki zadržano in nevsiljivo obiskujejo maše, verske pogrebe, pošiljajo otroke v verske šole itd. Torej, poljski podoficirji in oficirji nižjega in srednjega ranga lahko izpovedujejo svojo vero, če to počno neopazno.

V drugih socialističnih armadah se *diskriminacija na verski osnovi* ter temu ustrezne sankcije gibljejo od izrazitih do ostrih, posebej v Albaniji – uradno edini popolnoma ateistični državi na svetu. V Jugoslaviji so komunisti med drugo svetovno vojno izpričali precejšnjo versko strpnost v mnogih partizanskih enotah. Le-ta se je kazala v aktivnostih (nekaj) partizanskih duhovnikov, v voščilih višjih poveljnikov vojakom-vernikom, v javnem proslavljanju verskih praznikov, v prisotnosti vernikov med starešinami na nižjih ravneh. Ta politika je bila prekinjena po letu 1945. Namesto nje je prišlo do odkrite nestrpnosti, ateistične indoktrinacije rekrutov ter do prizadevanj uporabiti oborožene sile, da bi opravili z religijo kot »opijem množic«. Izražanje dogmatskega boljševiskega sektaštva so samo ublažili v petdesetih letih, najbolj grobe oblike protiverske politike so povsem ustavili. Vendar pa so mnogi vojaški profesionalci ostali izrazito protiverski in proticerkveni v svojih nazorih. Prepoved vsakršne verske aktivnosti v vojaških prostorih, prepoved obiskovanja cerkev v vojaških uniformah, prepoved sodelovanja v verskih obredih itd. so vključili v vojaške predpise. Izpovedovanje vere med profesionalnimi oficirji in podoficirji lahko povzroči odpustitev iz službe. Vojaški profesionalci, katerih žene obiskujejo obrede ali pošiljajo otroke v cerkev, postajajo sumljivi in so lahko bili postavljeni na stranski tir v svojem napredovanju. Vernost med profesionalnimi vojaki jemljejo kot najmanj nesposobno, če že ne kot varnostno tveganje. V funkcionalnem smislu aktivno izločitev religije iz oboroženih sil in protiustavno diskriminacijo opravičujejo s potrebo po ohr-

be, fizičnih sposobnosti in zdravstvenega stanja. Različne družbene, ekonomske, politične in druge razsežnosti uradne (pogosto nedeklarirane) selekcijske politike vplivajo na sestavo profesionalnih vojakov in njihovo večjo ali manjšo nereprezentativnost glede na spol, družbeno, rasno, etnično, nacionalno, kulturno, versko pripadnost, urbani ali ruralni izvor, itd. Mnoge od teh razsežnosti so politično pomembne zato, ker so povezane s političnimi vrednotami, stališči, nagnjenji in tradicijami glede sodelovanja v para-političnih in političnih skupinah, združenjih, itd. Vse to velja tudi za evropske socialistične vojske, čeprav jih uradna propaganda v vseh teh državah vseskozi opisuje kot »ljudske«, kot izredno ali celo popolnoma družbeno reprezentativne, kvečjemu s pozitivnimi odkloni. V teh in drugih ozirih to »zgodovinsko novo zvrst vojske« predstavljajo kot neprimerno boljšo in bolj demokratično, kot so armade zahodnih »buržoaznih« držav. Stvarnost je seveda veliko bolj zapletena, kot so te poenostavljene propagandistične parole.

Vse vojaške organizacije v evropskih socialističnih državah poudarjajo svojo popolno diskontinuiteto s predrevolucionarnimi armadami. Dejansko pa diskontinuiteta ni bila nikjer popolna, povsod so bile prisotne različne stopnje in oblike kontinuitete.

Vse te oborožene sile so začenjale proces svojega (pre)oblikovanja z dokaj heterogenim podoficirskim in oficirskim zborom glede na ideološki, politični profil, socialni izvor, izobrazbeno in profesionalno raven. V ideološko-političnem pogledu je bilo v njih v letih 1945–1950 mogoče najti zelo barvite mešanice, ki so jih sestavljali nekdanji desničarji (fašističnega ali polfašističnega tipa – v Bolgariji, Romuniji in na Madžarskem), privrženici klero konservativcev in klero socialistov, strank malih podjetnikov in kmetov, liberalci, socialistični reformatorji, socialdemokrati, nacionalisti in odkriti šovinisti, pa vse do komunistov na levi.

Med profesionalnimi vojaki v centralni, vzhodni in jugovzhodni Evropi so pred letom 1939 bile starešine z zelo različnim socialnim izvorom. Leta 1945 so bili v novih armadah še vedno tudi oficirji in generali osebno povezani (pogosto s poroko) s predvojnimi višjimi družbenimi razredi in ostanki plemstva, veleposestnikov, nacionalne buržoazije, višjih srednjih razredov. Medtem je bilo družbeno dno (revni kmetje, kmečki in industrijski delavci kot tudi nezaposleni) močno premalo zastopano ali povsem odsotno, posebej v vrstah višjih oficirjev in generalov. Leta 1945 je bilo mogoče najti komaj pismene oficirje samo z osnovno šolsko izobrazbo ter s kratkimi oficirskimi tečaji za seboj na eni strani, ter visoko izobražene predvojne generalštabne oficirje na drugi.

Med oficirji in generali so bili leta 1945 nekdanji profesionalci iz časov pred letom 1939, bivši vojni veterani iz partizanskih armad, oboroženih sil osi, zavezniških armad, iz enot, ki so jih ustanovili s pomočjo zaveznikov, iz vseh bivših vojnih ujetnikov v zavezniških taboriščih, kakor tudi iz vrst rekrutov. Tako je bil eden od najbolj heterogenih – poljski oficirski zbor, v letih 1945–46 sestavljen iz naslednjih skupin oficirjev: predvojni profesionalci (že sama po sebi heterogena skupina); oficirji iz poljskih enot, ustanovljenih v ZSSR; nekdanji partizanski poveljniki na Poljskem; sovjetski oficirji poljskega izvora, oficirji »poljske armade na zahodu«, ki so se borili skupaj z zahodnimi zavezniškimi oboroženimi silami v Evropi in na Bližnjem Vzhodu. V jugoslovanski armadi so leta 1945 bili: bivši oficirji predvojne jugoslovanske kraljeve vojske (ki so se pridružili partizanom ali so se vrnili iz taborišč za vojne ujetnike v tretjem rajhu); veterani iz španske državljanske vojne; bivši partizani, ki so prišli do oficirskih činov med vojno (kot daleč največja skupina); oficirji iz jugoslovanskih enot, ustanovljenih v ZSSR, Severni Afriki, na Bližnjem Vzhodu in v Italiji z zavezniško pomočjo, z njihovim orožjem in podpo-

ro; nekaj oficirjev iz zavezniških oboroženih sil, ter oficirji iz na novo ustanovljenih oficirskih šol v letih 1945–46.

Na novo vzpostavljeni režimi so začeli z zavestno politiko *homogenizacije oficirskega zbora*. To politiko so izvajali vzporedno z drugimi družbenimi spremembami, ki so jih vodile komunistične partije v družbi kot celoti. Bivši lastniški razredi – vse od veleposestnikov, industrijalcev, podjetnikov vseh vrst do malih trgovčičev in dobro stoječih kmetov – so bili razlašeni. Temu ustrezni ukrepi diskriminacije proti ostankom nekdanjih »izkoričevalskih« razredov so bili vpeljani na vseh točkah vstopanja v vojaške poklice, medtem ko so tisti, ki so že bili v tem poklicu, bili prisiljeni zapustiti vojsko, se upokojiti, nekatere so enostavno vrgli iz vojske, drugi so bili odstavljani, zaprti in celo ustreljeni. Kombinacija vsiljenih sprememb v civilni družbi ter strogo selektivne kadrovske politike v vojski je povzročila pričakovano družbeno homogenizacijo oficirskega zbora v kratkem časovnem razdobju. V njegovih vrstah so postali najštevilnejši sinovi industrijskih delavcev, nižjih uslužbencev (v industrijsko bolj razvitih NDR, Češkoslovaški in v manjši meri na Poljskem ter Madžarskem) ter sinovi revnih in srednjih kmetov (v balkanskih državah). Ta proces imenujemo *plebeizacija oficirskega zbora*.

Mešanica delavcev in kmetov je odražala stopnjo industrializacije in urbanizacije. Tako je leta 1956 v Volksarmee Nemške demokratične republike znašal odstotek sinov delavcev in kmetov 86,3 med oficirji in 92,7 med podoficirji ter civilnimi uslužbenci v vojski.⁴ Na Češkoslovaškem je bilo med vojaškimi starešinami leta 1952 53,8% sinov delavcev, 13,9% sinov kmetov in 8,3% sinov nižjih nameščencev. Do leta 1962 je odstotek oficirjev delavskokmečkega izvora narasel na 76,4%.⁵ V poljski ljudski armadi je 81% vseh oficirjev leta 1972 prihajalo iz delavskih in kmečkih družin.⁶ Madžarski podatki za leto 1971 kažejo 71% oficirjev delavskega in kmečkega izvora (slednja kategorija šteje približno 20–25% od skupne sestave) in približno 11% oficirjev iz družin nižjih uslužbencev.

S splošnim upadom števila kmečkega prebivalstva v vseh evropskih socialističnih državah se je zmanjšal tudi odstotek kmečkih sinov, vendar neenakomerno in z zamikom ene generacije. V ekonomsko razvitejših deželah in področjih dežel je dotok kmetov skoraj popolnoma usahnil. Namesto njih so prišli sinovi prve generacije delavcev (kmečkega porekla) in sinovi mešanega delavsko-kmečkega porekla. Statistično je ta razvoj povečal zastopanost dokaj neizdiferencirane kategorije delavskih sinov. Ker režimi v vseh evropskih socialističnih državah jemljejo takšen razvoj kot ideološko zelo zaželjen, uradne statistike pri tej zadevi verjetno pretiravajo. Napihnjene statistike so najbrž posledica notranje manipulacije, na primer z mešanimi kategorijami.

Celoten profesionalni oficirski zbor je ravno tako v nekaterih ozirih še vedno relativno nereprezentativen za celotno populacijo, vendar praviloma drugače kot v predvojnih armadah. Danes so bolj izobraženi in privilegirani sloji mestnega prebivalstva (in nekateri drugi segmenti) povsem nezastopani. Na začetku povojnega obdobja je do tega prišlo na željo novih voditeljev, danes pa je vzrok predvsem v odklonilnem odnosu samih omenjenih slojev. V nasprotju z nekdanjim plemstvom in tako kot je to počelo predvojno meščanstvo, nove elite v vzhodno-

⁴ »Armii stran Varšavskoga dogovora«, Moskva 1985, str. 85.

⁵ P. A. Žilin, ur. »Stroitel'stvo armij evropejskih stran socialističeskogo sodruženstva 1949–1980«, Moskva: Nauka, 1984, str. 282.

⁶ A. Ross Johnson, Robert W. Dean, Alexander Alexiev, *East European Military Establishments: The Warsaw Pact Northern Tier*, New York: Crane Russak, 1982, str. 48.

evropskih socialističnih državah nimajo interesa za pošiljanje svojih sinov na vojaške šole in akademije. To velja za visoke in višje partijske in civilne uradnike in za svobodne poklice. Slabo zastopani, čeravno še vedno prisotni med vojaškimi profesionalci, so otroci srednjih in nižjih civilnih uslužbencev ter nižjih nameščencev. Ta dokaj splošna slika se je začela postopoma spreminjati v sredi šestdesetih let. Soočene s težavami ob rekrutiranju so vojaške organizacije povečale materialne in nematerialne ugodnosti, ublažile so sprejemne pogoje in zmanjšale primanjkljaj tako, da so poskušale privabiti sinove nižje birokracije, intelektualcev, nižjih oficirjev in podoficirjev, sirote in tudi otroke ločenih staršev ter iz neurejenih družin. Poleg tega so v oficirske čine napredovali podoficirji.

Zaradi procesov homogenizacije so profesionalni vojaki na tem območju v nekaterih drugih ozirih postali manj družbeno reprezentativni, kot to velja za zahodne armade. To prav gotovo velja za prisotnost žensk med starešinami. Nekdanji partizanski vojski v Jugoslaviji in Albaniji sta se glede prisotnosti obeh spolov zelo hitro negativno poenotili, ko sta dokaj hitro iz starešinskih vrst izločili večino žensk ter jim zaprli vrata vseh vojaških šol. V obeh deželah so se patriarhalni tradicionalizem in predsodki med najvišjimi poveljniki ujemali z obilico zainteresiranih moških in s posnemanjem »sovjetskega starejšega brata«. Ta politika je bila v očitnem nasprotju z emancipacijsko dediščino osvobodilnega boja, ki je med vojno privabila v narodno osvobodilno gibanje precejšnje število mladih žena, nezadovoljnih s svojim položajem v patriarhalnem predrevolucionarnem družbenem okolju.

Izrazita diskriminacija žensk je bila uvedena ali pa se je dosledno nadaljevala po letu 1945 v vseh evropskih socialističnih državah, ko so vrata vojaških šol in akademij ostala zaprta za ženske – ne glede na njihove osebne intelektualne in fizične sposobnosti ter interese. Ob tem, da kršijo svoje ustavne norme in ideološke razglase, so vse sodobne socialistične vojske v Evropi v tem pogledu bolj konservativne od liberalnejših med zahodnimi »buržoaznimi« vojaškimi organizacijami, so pa npr. podobne nesocialističnim sredozemskim vojskam (recimo v Grčiji in Turčiji).

Ker večina profesionalnih vojaških položajev zahteva diplomu državne vojaške šole ali akademije, prepoved vstopanja vanje uspešno preprečuje večini žensk, da bi se vključile v vojaške poklice. Izjeme pri tem so položaji v sanitetni službi, v raziskovalni dejavnosti ter v nekaterih pomožnih dejavnostih, kjer zaposlujejo oficirje tudi z diplomami civilnih univerz. Posledica tega je več kot devetindevetdesetodstotna moška sestava profesionalnih starešinskih zborov. Udeležba žensk pa je bistveno višja med vojaškimi uradniki (ali v podobnih kategorijah, posebno v zdravniškem zboru) ter med »civilisti, zaposlenimi v oboroženih silah«. V zadnji kategoriji je žensk celo več kot tretjina. Poklicni in hierarhični položaji teh žensk so brez dvoma bistveno nižji od tistih, ki jih zasedajo moški (čistilke, kuharice, šivilje, itd.).

Treba je opozoriti, da so jugoslovanska, albanska in romunska vojska v skladu s svojimi doktrinami ljudske vojne, po letu 1968 naredile (ali poskušale narediti) nekaj manjših izboljšav v tem pogledu. Uvedle so ženske rezerviste v svojih teritorialnih sestavinah (kot prostovoljke v mešanih enotah v Jugoslaviji in Romuniji ter kot redne rezerviste v ženskih vojaških oddelkih v Albaniji). Pod pritiskom javnosti je jugoslovansko vojaško vodstvo več let »proučevalo in ocenjevalo« vprašanje žensk, pripravilo je nekaj manjših poskusnih programov za ženske prostovoljke v enotah za zveze in v zalednih enotah JLA, odprlo je nekaj šol rezervnih oficirjev za ženske prostovoljke. Ti programi so bili večinoma odpravljeni in njihova uspeš-

nost je bila očitno negativno ocenjena. Jugoslovansko vojaško vodstvo je v svojo obrambo navedlo obstoj obramboslovnih študijev, ki so bili vpeljani leta 1975 na petih jugoslovanskih univerzah, in odprtih tudi za ženske, ter trdilo, da so ti programi v temelju rešili problem žensk v oboroženih silah.⁷ Ta argument je seveda prešibak, da bi ga lahko sprejeli.

Evropski komunistični profesionalni vojaki so postali bolj *nacionalno homogeni* v enonacionalnih in v več ali manj enonacionalnih državah, ter *bolj reprezentativni* v dveh večnacionalnih federalnih državah (Jugoslavija in Češkoslovaška). Spremembe v družbi kot celoti so pripomogle k temu razvoju ali pa ga vsaj niso oteževale. Pomembni geopolitični in populacijski premiki med in takoj po drugi svetovni vojni so (ali skoraj so) uničili nemško manjšino na Poljskem, Češkoslovaškem in v Jugoslaviji, zmanjšali nemško manjšino drugod, italijansko manjšino v Jugoslaviji, madžarsko na Češkoslovaškem, ukrajinsko in belorusko manjšino na Poljskem, zelo so zmanjšali število ter v nekaterih državah v celoti odpravili Žide in v manjši meri tudi Rome. Kot posledica tega so Poljska, NDR, Madžarska in Bolgarija postale nacionalno skoraj povsem homogene, medtem ko so Romunija, Češkoslovaška in Jugoslavija postale manj heterogene. Izjema na tem področju, posebej v Poljski ljudski armadi od leta 1944–45, je bila vključitev sovjetskih oficirjev. Vendar je njihov delež v poljskem oficirskem zboru že leta 1948 upadel na 7,7%, po »slavnem oktobru« leta 1956 pa so se praktično vsi sovjetski oficirji (številni med njimi so bili poljskega porekla) vrnili v Sovjetsko zvezo.⁸

Navkljub vzvišenim proglašom o »proletarskem internacionalizmu« ter o enakosti vseh državljanov so nove socialistične vojske nadaljevale, in sicer v samo nekoliko spremenjeni obliki, s predvojno kadrovsko politiko izključevanja ali nezadostne zastopanosti nacionalnih in etničnih manjšin. Čeprav javno nikoli ni bila razglašena, pa so dejansko izvajali politike, ki so negativno prizadele manjšine, katerih pripadniki živijo v politično sovražnih ali potencialno sovražnih zahodnih ali prozahodnih državah (Nemci, Italijani, Turki, Grki in Židje), v drugih socialističnih državah (Madžari v Romuniji; Srbi, Hrvati in Slovenci ter Slovaki na Madžarskem; Romuni in Makedonci v Bolgariji; dolgo vrsto let Madžari in Albanci v Jugoslaviji, itd.), kakor tudi Romi (prvotno indijskega izvora).

Premajhno zastopanost narodnostnih manjšin v profesionalnem vojaškem zboru je povzročila kombinacija več dejavnikov in pri tem je bila odkrita diskriminacija le eden izmed njih. Nizka izobrazbena raven (posebej pri Romih na celotnem območju, pri Albancih v Jugoslaviji, Turkih v Bolgariji, itd.), jezikovne in kulturne ovire, »tradicionalna« nenaklonjenost samih manjšin, v nekaterih primerih nezadostna materialna vzpodbuda, pomanjkanje stvarnega interesa, da bi spremenili stare vzorce na strani tako etničnih manjšin kot tudi uradnikov iz vrst večinskih narodov, so imeli ravno tako pomembno težo.

Uradne predpise za uravnoteženo nacionalno novačenje je danes mogoče najti samo v dveh federacijah, v večnacionalni Jugoslaviji in v približno dvonacionalni Češkoslovaški. V Jugoslaviji je to načelo povzdignjeno na raven ustavne obveznosti oboroženih sil: »Kar zadeva sestavo oficirskega zbora in napredovanje na višje poveljevalne in vodilne položaje v Jugoslovanski ljudski armadi je treba upoštevati načelo enakomerne zastopanosti republik in avtonomnih pokrajin« (člen 242, Zvezna Ustava SFRJ, 1974). Ta člen tolmačijo tako, da se mora JLA čim bolj

⁷ Gen. polk. Rade Suša, *Žene u sistemu opštenarodne odbrane i društvena samozastita*, Vojno delo, št. 2/1981, str. 45–58.

⁸ Jerzy Wiatr, *The Soldier and the Nation Role of the Military in Polish Politics 1918–1985*, Boulder, Westview Press: 1988, str. 107.

približati sorazmerni proporcionalnosti prvenstveno v svojih najvišjih (general-skih) vrstah. V Jugoslaviji se proporcionalnost glede na republike in pokrajine ne ujema s proporcionalno sestavo glede na nacionalni izvor. Zaradi vrste objektivnih okoliščin – zelo različne ravni ekonomskega razvoja, velike razlike v cenah in plačah, zelo različne stopnje nezaposlenosti, neenakega javnega ugleda vojaških poklicev, itd. – je JLA le delno uspelo slediti prej omenjeni ustavni določbi, navzlic precejšnjim prizadevanjem in tudi nekaj dodatnim stroškom. Več ali manj proporcionalnosti se ohranja pri generalskih činih, medtem ko so med višjimi oficirji in še bolj med nižjimi in mlajšimi oficirji ter podoficirji nadpovprečno številčni Srbi, Črnogorci in »Jugoslovani«. Premalo številčni v celotnem oficirskem zboru so Hrvati, Slovenci, »narodnosti« Albancev in Madžarov ter uradno še vedno nepriznani kot celo narodnosti – Romi in Vlahi. To stanje je razvidno iz naslednje tabele:

Nacionalna sestava jugoslovanskega starešinskega zbora leta 1981

narodi in narodnosti	% v prebi-valstvu (a)	% v prof. vojski (b)	(b) kot % od (a)
– Črnogorci	2,5	6,2	248
– Hrvati	22,1	12,6	57
– Makedonci	5,8	6,3	108
– Muslimani	8,4	2,4	28
– Slovenci	8,2	2,8	34
– Srbi	39,7	60,0	151
– Albanci	6,4	0,6	9
– Madžari	2,3	0,7	30
– nacionalno neopredeljeni »Jugoslovani«	1,3	6,7	515
– drugi	3,3	1,6	48

Vir: Podružbljanje varnosti in obrambe, 1983–84, RK ZSMS: Ljubljana, str. 18.

Navkljub nepopolnosti v tem oziru je jugoslovanska (in tudi Češkoslovaška) vojska daleč pred ostalimi na tem območju. Pravo nasprotje njima tvorijo v večinski skupini pretežno enonacionalnih vojaških organizacij albanska, bolgarska in romunska vojska, ki vodijo izrazito nacionalistično in asimilantsko politiko do narodnostnih in etničnih manjšin. Albanske in bolgarske oblasti sploh zanikajo, in to pogosto javno in odkrito, obstoj nacionalnih manjšin v teh državah. Madžarska vojska je bolj zmerna in je nekje vmes med agresivnimi balkanskimi šovinističnimi asimilatorji ter veliko bolj tolerantnimi vzhodnimi Nemci in Poljaki (kjer pa so nacionalne manjšine premajhne in prešibke, da bi lahko predstavljale resen politični problem).

S stališča vladajočih partij in režimov je očitno najbolj važen vidik homogenizacije profesionalne vojske njihova *ideološko-politična homogenizacija*. To je bilo doseženo s skoraj popolno vključitvijo profesionalnih oficirjev v komunistično partijo ter z izključitvijo vseh drugih političnih sil iz vojske. *Komunizacija* profesionalnih vojakov je bila dosežena in se je ohranjala z zmesjo različnih metod ter v nekaterih deželah tudi z zelo odkrito uporabo tako »palice« kot »korenčka«. Oficirji, ki so prostovoljno ter na osnovi prepričanja vstopili v komunistično parti-

jo, so leta 1945 sestavljali večino v jugoslovanskem in albanskem oficirskem zboru. Komunisti so bili komaj opazna manjšina v poljskem in češkoslovaškem oficirskem zboru, medtem ko so bili komunistični simpatizerji takrat dokaj redki v bolgarski, romunski in madžarski vojski. Da bi okrepili delež komunistov, so novi režimi v večini držav tega območja uporabili dotok in hitro napredovanje aktivistov iz vrst civilne partije in komunistične mladine, iz bivših vojnih ujetnikov (že preverjenih in obdelanih v ZSSR), predvojnih komunističnih emigrantov v ZSSR ter tudi sposojenih sovjetskih oficirjev. Poleg tega so hitro izločali iz vojaških vrst dejanske in domnevne politične nasprotnike ter aktivno novačili v partijo upogljive in ubogljive oficirje. V Jugoslaviji in Albaniji so aktivno novačili v partijo preživele predvojnne oficirje (v Jugoslaviji) in vojne ujetnike.

Drugi pomembni instrumenti za hitro prisilno in tokrat politično poenotenje profesionalnih oficirjev so bile številne čistke, sodni procesi, popolne izključitve in druge oblike kaznovanja stvarnih ali morebitnih nosilcev drugačnih političnih pogledov. »Hladna vojna«, boj proti »zahodnemu imperializmu« in njegovim »Titovim lakajem« so služili kot izgovori. Med žrtvami nezakonitih pregonov je bilo tudi nekaj komunistov, toda najhujši udarci so bili namenjeni preostalim nekomunistom v profesionalnem vojaškem zboru. V nasprotju s tem vzorcem so čistke »kominformovcev« v letih 1948–52 v Jugoslaviji prizadele predvsem komuniste, pogosto s predvojnimi in medvojnimi zaslugami. Čistke in drugi podobni prijemi so bili kombinirani s hitrim šolanjem, usposabljanjem in napredovanjem oficirjev in podoficirjev – komunistov ter s strogo prepovedjo vstopa nekomunistov v profesionalni vojaški zbor.

Takšno dvodelno strategijo so na najbolj brezobzirne načine izvajali v vseh sedanjih državah, članicah Varšavskega pakta. Odstotek članov komunistične partije med oficirji je bil na Češkoslovaškem 37,9 v 1948 letu, 64,9 v 1952 letu, okoli 90 v letu 1967, nato je padel na 75 v letu 1976 (zaradi množičnih čistk po invaziji čet Varšavskega sporazuma leta 1968), ter se ponovno dvignil na preko 90 v sredini osemdesetih let. Na Poljskem je bil ta odstotek leta 1955 53, leta 1963 67 ter blizu 90 na začetku osemdesetih let, medtem ko je v NDR narasel z 79,9 (ob ustanovitvi *Nationale Volksarmee* leta 1956) na 99 trideset let kasneje.⁹

V Jugoslaviji in Albaniji ni bilo potrebe po tako izsiljenem pokomunistenju. Proces politične homogenizacije v teh dveh nekdanjih partizanskih vojskah je potekal z manj pritiska in vsiljevanja in je bil v manjšem razkoraku s stopnjo dejanske javne podpore, ki sta jo uživali obe komunistični partiji. Vendar pa so bili končni rezultati v vseh državah dokaj podobni – izredno visoka ali skoraj popolna vključitev profesionalnih vojakov v komunistično partijo. Tako je ostalo povsod do srede našega desetletja. Najvišji odstotek polnopravnih članov in kandidatov partije med profesionalnimi oficirji je danes verjetno v NDR in v Albaniji.

Potem, ko je skoraj popolna pripadnost bila dosežena, so to stanje vzdrževali s pomočjo prijemov, ki so jih prevzeli ali posneli pri Sovjetih. Ta ureditev in pogosto nepisana praksa, sta zasnovani na odkritem politično-ideološkem izboru v profesionalnem vojaškem in še posebej oficirskem zboru. Tovrstni izbor je v nasprotju z ustavnimi določili, ki razglašajo enakost vseh državljanov in svobodo vesti ter prepričanja. Sistem izbora pomeni dosledno in množično diskriminacijo proti veliki večini prebivalstva. Poleg žensk (ki sestavljajo številčno večino prebi-

⁹ Dale Herspring, *The Military Factor in East German Soviet Policy*, v: *Slavic Review*, vol. 47, spring 1988, str. 99; Condolezza Rice, »The Czechoslovak Army«, v Daniel Nelson, ur. »Soviet Allies«, Boulder, Westview: 1984, str. 138. V Žilini: 1984 je mogoče najti nekoliko drugačne podatke za Češkoslovaško armado – 69,5% v letu 1962 in 75% polnopravnih članov ter kandidatov partije v letu 1966, kakor tudi značilno nobenega podatka za obdobje po letu 1968 (str. 282–287)

valstva v vseh evropskih socialističnih državah, morda z izjemo Albanije), uradni izbor izključuje iz profesionalnih vojaških vrst nekomuniste in vernike. Podoben izbor izvajajo tudi v nekaterih civilnih in polvojaških, varnostno občutljivih poklicnih skupinah, kot so npr. profesionalni partijski uradniki, pripadniki državne varnosti in policije, diplomati, uradniki v zunanji trgovini itd.

Obstoječi mehanizmi za zagotavljanje ideološko-politične homogenosti delujejo že pri sprejemu na vse vojaške šole in akademije, kakor tudi v vojaških kadrovskih službah za tiste perspektivne oficirje, ki diplomirajo na civilnih fakultetah in univerzah. Proces varnostnega preverjanja pogosto poteka v sodelovanju z ali pa na osnovi podatkov civilnih služb državne varnosti in tudi (pa ne povsod) v stikih z organi partije in komunistične mladine. Formalna pismena priporočila partije ali komunističnih mladinskih organizacij zahtevajo od kandidatov za vojaške šole v večini držav – članic Varšavskega sporazuma. Od mladih kadetov pričakujejo, da so najmanj člani komunistične mladinske organizacije, če že ne komunistične partije.

Po sprejemu na vojaške šole ali akademije preostale nečlane sistematično in vztrajno pritegujejo v politične aktivnosti, ki jih organizirajo partijske celice in komiteji. Te aktivnosti ponujajo predpostavljenim priložnosti za ustrezno politično preverjanje in ocenjevanje. Če se kadeti – nečlani ne prijavijo sami, jih v nekem trenutku vabijo v partijo. Dolgo obotavljanje in zavlačenje ni ravno priporočljivo, in na svečanostih ob podeljevanju prvega oficirskega čina so vsi mladi poročniki vključeni v partijski sistem. Njihov status v sistemu je odvisen od starosti ter od ustreznih pravil prestopanja iz članstva v mladinski organizaciji v polnopravno partijsko članstvo. Od vojaških profesionalcev pričakujejo, da bodo ostali v partiji celo življenje ali vsaj najmanj do popolne upokojitve. Izstop iz partije pogosto in v nekaterih armadah že kar avtomatično pomeni tudi avtomatično izključitev iz aktivne službe. Prostovoljni izstopi so redki, in tisti, ki izstopijo, se dobro zavedajo sumničenj, ki jih povzročijo pri svojih partijskih sekretarjih, pri vojaških protiobveščevalnih oficirjih in pri svojih nadrejenih. Izstopi iz partije pogosto vodijo v predčasno upokojitev, najmanj pa do odstranitve s poveljniških in štabnih položajev ter premestitev v zaledne ali pomožne službe in na varnostno manj občutljive položaje.

Odkar je partijsko članstvo postalo pogoj za opravljanje poklica in obliko izražanja vdanosti režimu in sistemu, je izgubilo svojo lastnost stvarnega kazalca prepričanja in nazora. Zato vse vojaške organizacije evropskih socialističnih držav uporabljajo dodatne mehanizme za preverjanje resnične politične vdanosti, zanesljivosti, moralnih in drugih ustreznih lastnosti vojaških profesionalcev, vključno z vedenjskimi odkloni v osebnem življenju. S tem se ukvarjajo politični oficirji, civilne varnostne službe v večini držav članic Varšavskega sporazuma ter vsepovsod tudi vojaške protiobveščevalne službe. V državah Varšavskega sporazuma se s tovrstnim preverjanjem v višjih oficirskih činih ukvarjajo tudi sovjetski organi in predstavniki, vojaški in civilni.

Formalnost članstva v partiji postaja razvidna, ko upokojeni profesionalni oficirji nehajo sodelovati v partijskih aktivnostih, in to kmalu po vrnitvi v civilno življenje. Uradni izstopi, običajno brez večjega hrupa, kot tudi namerno izsiljevanje brisanja iz partijskega članstva (zaradi neplačevanja članarine, nesodelovanja v partijskih aktivnostih, itd.) niso redkost. Vendar pa podatke o tem neprijetnem pojavu praviloma skrivajo pred javnostjo in pred vojaškim osebjem. V Jugoslaviji so podatki, ki kažejo na ta pojav, bili objavljeni. Posledica izstopov in zmanjšane dotoka v članstvo ZKJ med neprofesionalnimi oficirji in podoficirji v zadnjih

njanju vrednostne homogenosti profesionalnih vojakov v večnacionalni, večkulturni in večverski družbi.

Ta pregled kaže na to, da so evropski profesionalni komunistični vojaki od leta 1945 doživeli opazno homogenizacijo s socialnega, razredno-slojevskega, izobrazbenega, politično-ideološkega, profesionalnega in mnogih drugih vidikov. Ta homogenizacija je bila jasno povezana s politiko novih političnih vodstev z razglašena smotroma brezkonfliktne množične, brezrazredne in egalitarne socialistične (komunistične) družbe ter monistične politične ureditve. Strategija novih vodstev za doseganje teh ciljev je dodelila vojski vlogo aktivnega dejavnika v preoblikovanju družb ter svojega poslušnega orodja. V nasprotju z uradnimi trditvami so plebejski, večinoma komunistični profesionalni vojaki samo v nekaterih ozirih bolj verno predstavljali »ljudstvo« kot njihovi predrevolucionarni predhodniki. V nekaterih drugih ozirih so evropski komunistični profesionalni vojaki danes manj družbeno reprezentativni in manj verni izvornim socialističnim idejam o bodoči komunistični armadi, kot so sodobne zahodne vojske. Široko razširjena, sistematična in uradna diskriminacija na politično-ideološki, verski ali spolni osnovi, kot tudi zelo resne omejitve političnih pravic vseh vojakov, niso samo v nasprotju z uradno razglašeni demokratičnimi in socialističnimi načeli. Takšna praksa povzroča, da so profesionalni vojaki več ali manj resnični družbeni predstavniki samo manjšinskega dela v svoji družbi. Obstajajo sicer družbeni in politični pritiski za odstranitev vsaj treh oblik diskriminacije, da bi bile oborožene sile bolj pluralne in da bi bolje odražale družbeno in politično zapletenost omenjenih držav in njihovih družb. Do prvih pomembnih odstopanj od boljševiskega modela oboroženih sil je prišlo od leta 1987 na Poljskem in Madžarskem. Do podobnega razvoja bo zelo verjetno kmalu prišlo tudi v NDR, ČSSR, Bolgariji in Romuniji, v povezavi z delno depolitizacijo (departeizacijo) in okrepljeno profesionalizacijo armad.